

Ігор Срібняк

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

**«...ЗА ПРАВО ВІЛЬНО ЖИТИ І ПРАЦЮВАТИ
В РІДНІЙ ХАТІ» (УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА
ГРОМАДА В ЧЕНСТОХОВІ, ПОЛЬЩА У 1921 Р.)***

Ihor Sribniak

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

**«...FOR THE RIGHT TO LIVE AND WORK FREELY
IN MY OWN HOME» (UKRAINIAN EMIGRATION
COMMUNITY IN CHENSTOKHOVA, POLAND IN 1921)**

The article analyzes the conditions of stay of interned Ukrainian soldiers in camp Stradom (Chenstokhova, Poland), in which, from December 1920 and until the fall of 1921, officers of the central institutions and headquarters of the Army of the Ukrainian People's Republic were, in fact, civilian (the headquarters of the Army, the General Staff and a part of the apparatus of the Ministry of War of the UPR). On the basis of the use of archival documents, the author concluded that the camps of the soldiers' everyday life were marked by significant difficulties associated with the almost complete absence of cash payments due to them. As a result, a significant number of married officers were forced to seek work outside the camp, which would at least temporarily improve their financial condition, as well as save money for the winter time. And although in spring-summer of 1921 measures of the Ukrainian command helped to change the overall situation in the camp in a better way, as facilitated by the deployment of cultural and educational work, the officers still had to work. However, despite all the complexities of the camp's existence, interned Ukrainian soldiers in Kalish continued to build their lives on a military basis, hoping for the restoration of the UPR.

Keywords: camp, interned, officers, headquarters, report, Chenstokhova, Poland.

Обставини перебування інтернованих вояків-українців у таборі Страдом поблизу Ченстохови до сьогодні є ще недостатнім чином прояснені, хоча до цієї проблеми й зверталась кілька дослідників¹. Важливе значення для реконструкції повсякдення таборян мала монографія Н.Сидоренко, якій вдалось синтезувати значний масив архівних джерел та досить повно відтворити змістовне наповнення кількох часописів, які видавались або видання яких планувалось здійснити в Ченстохові². До наукової розробки цієї проблеми суттєво долучився й польський історик О.Вішка, об'єктом досліджень якого стали кілька українських періодичних видань у Ченстохові, матеріали яких були та залишаються важливим джерелом для відтворення як життя та діяльності вояків-українців у згаданому таборі, так і української емігрантської громади у цьому польському місті³. Але попри це зібрана істориками інформація про цей табір залишається настільки стислою, що не дозволяє цілісно представити ситуацію в таборі протягом 1921 р.

Як відомо, після відступу армії УНР під тиском більшовиків до меж Польщі, її особовий склад мав бути інтернований у таборах. Ченстохова була визначена одним з місць утримання вояків-українців, а також цивільних осіб з числа громадян УНР. Їх перевезення до Ченстохови розпочалось 4 грудня 1920 р., і в скорому часі тут були сконцентровані старшини та службовці центральних

* Дану статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

¹ Див. зокрема: Karpus, Z. (1999). *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*. Тогуń, 60-61; Колянчук, О. (2000). *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.* Львів, 96-97.

² Сидоренко, Н. (2000). *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.): Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924)*. Київ, II, 162-170.

³ Вішка, О. (2002). *Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*. Львів: ББК, 54-55, 165-167, 272-273.

інституцій та штабів армії УНР (тут, зокрема, розмістились співробітники штабу Дієвої армії, Генерального штабу та частина апарату військового міністерства УНР на чолі із заступником міністра генерал-хорунжим В.Сінклером). Разом з тим до Ченстохови потрапило й значне число урядовців різних державних установ УНР, і найбільше – з апарату міністерства внутрішніх справ УНР (міліційні формування). Відтак, станом на 17 грудня 1920 р. в Ченстохові скупчилось 2741 вояків-українців, 895 урядовців різних державних відомств, 211 жінок та 51 дитина¹. Вояки перебували у Ченстохові фактично на цивільному становищі, але мешкали у збудованих тут ще під час Першої світової війни кількох бараках (табір Страдом). Цивільні особи проживали в орендованих у місцевих мешканців помешканнях.

Як інтерновані вояки, так і цивільні особи, – конче потребували допомоги уряду УНР – особливо зважаючи на ту доволі складну побутову ситуацію, в якій вони опинились в перші тижні свого перебування у цьому місті. Тому вже 16 грудня 1920 р. міністр преси і пропаганди уряду УНР О.Ковалевський доручив одному із своїх підлеглих обстежити умови їх перебування. За результатами відвідування Ченстохови неназваним урядовцем була підготовлена доповідь, в якій останній подав дійсний стан інтернованих українців. Зокрема, в ній відзначалось, що у найскрутнішому стані опинились урядовці міністерства внутрішніх справ УНР, серед яких мали місце «випадки голодної смерті – пом[ічник] начальника району Кухарук і ще двоє невідомих [...]осіб»².

Також невідомий автор доповіді відзначав й надзвичайну виснаженість окремих співробітників згаданого міністерства, які «падали знесилені на вулицях майже по кілька чоловік щоденно». Така ситуація мала місце у зв'язку з тим цілком незадовільним матеріальним становищем урядовців цього міністерства, коли більшість з них харчувалась один раз на добу, отримуючи їжу в харчовому пункті Українського Червоного Хреста за 15 марок польських (м.п.) на день. Ця категорія урядовців відверто бідувала, і за спостереженнями автора доповіді – «більшість інтернованих голодує», хоч епідеміологічна ситуація була задовільною («хворіють лише з голоду»). Дехто з них «в перші дні голодовки[...] коли ще мали силу, – ходили на поденну роботу на товарову станцію, де навантажували вагони», але внаслідок вичерпання своїх сил були змушені від цього відмовитись. Лише окремі особи, яким вдалось вивезти з України свої заощадження, почувались краще загалу інтернованих, бо могли дозволити собі відвідувати польські ресторації³.

Незадовільними були й умови їх проживання – не маючи достатніх коштів, урядовці орендували кімнати у незаможних поляків, які сподівались на те, що їх мешканці їх ogrіватимуть. Але українці не отримували для цього вугілля, тому майже усюди в помешканнях панувала «сирість, пліснява (пліснява – *авт.*), холод, бруднота», які, на слухну думку автора доповіді, були неодмінними «спільниками тяжкої долі інтерновання». Попри це – за його спостереженнями – багато хто був готовий поділитись власним кутком зі своїм ближнім. «Брак грошей не дозволяє часто міняти білизну, а про баню й говорити не приходиться», – відзначав урядовець міністерства преси і пропаганди УНР⁴.

Цілком інша ситуація мала місце серед урядовців зі служб постачання та господарських відділів. «Ці особи, маючи деякі «лишки» харчів, тратять ще по кілька тисяч марок на вечері щоденно по першорядних реставраціях (ресторанах – *авт.*)». Часом вони – випивши зайвого – починали бешкетувати. І хоча автор доповіді не подав їх прізвища, він разом з тим зазначав, що буде готовий зробити це в разі потреби. Взагалі – за його спостереженнями – «скандали, колотнечу, знущання з Уряду У.Н.Р., провокацію і т.ін. провадять особи з класи "імущих"». Урядовець «не чув ні одного слова, яке виходить з тих привелігированих горлянок, щоб воно було сказано по Українському. Балакають "принципово" лише по російські, або по польському». Ця категорія службовців зовсім не переймались долею УНР, і єдине – що їх цікавило, то це «как выйdet с этого положения Петлюра»⁵.

Матеріальний стан інтернованих у Ченстохові дещо поліпшився 24 грудня 1920 р., коли урядовцям центральних установ були здійснені виплати жалування. Проте списки на їх отримання були укладені недбало, і дехто з урядовців не дістав належних йому коштів, що спричинило

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). *Фонд 3526, опус 1, справа 1, аркуш 3.*

² Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Polska (dalej – ZNiO). *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.*

³ ZNiO, *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.*

⁴ ZNiO, *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.*

⁵ ZNiO, *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.*

численні нарікання. Гроші скоро вичерпались, відтак знову все частіше можна було почути «песимістично погрожуючи фрази цілком голодних і безумовно певних і гарних з національного боку людей». Але гірше голоду інтернованих гнітила непевність у завтрашньому дні, що було спричинено відсутністю правдивої інформації про ситуацію в Україні. Через відсутність грошей вони не купували польських газет, та зрештою – й не вірили тій інформації, що подавалась на їх шпальтах. Вищі урядовці УНР не поспішали приїздити до Честохови аби поінформувати українське суспільство про дійсний стан речей, відтак все більше інтернованих занурювалось у стан «зневірря і байдужости», що було спричинено «голодом і ненавистю» через «відсутність зв'язку та своєчасної інформації». Такому стану, на думку автора доповіді, могла би ефективно зарадити щоденна українська газета, на яку дуже потребував загал інтернованих¹.

Попри всі складнощі перебування у грудні 1920 р. інтерновані знайшли в собі сили створити низку культурно-освітніх та громадських осередків, робота яких розраджувала вояків та урядовців, а також жінок і дітей. На початку січня 1921 р. у Ченстохові розпочав свою діяльність Комітет біженців (з України), яке заснувало дитячий садочок, гімназію з щоденними заняттями (75 учнів), бібліотеку і читальню. Співоче товариство (70 осіб) вдалось до підготовки концертів у супроводі струнного оркестру, а драмгурток (під керівництвом проф. Грабовського) – аматорських вистав. Заснувався й студентський гурток, члени якого докладали всіх можливих зусиль для власної самоосвіти². Майже всі згадані культурно-освітні осередки користали з гуманітарної допомоги, яку надавала YMCA³ (остання також подбала й про організацію безкоштовної демонстрації кінофільмів)⁴.

Крім вже згаданого Ченстоховського комітету біженців тут діяли й інші громадські організації – «Союз Українок», Кирило-Мефодіївське братство та головна управа Українського Червоного Хреста, зусиллями членів якої тут були започатковані курси сестер-жалібниць (навчатись на цих курсах могли – за власним на те бажанням – жінки з усіх таборів інтернованих вояків-українців)⁵.

Як зазначала в одній із своїх праць Н.Сидоренко, у Ченстохові почав відлік свого існування й військово-історичний музей-архів, в штаті якого перебувало двоє осіб – хорунжий М.Обідний (начальник) та підхорунжий Й.Уланівський⁶. Проте ця інформація потребує уточнення – насправді згадуваний Головний військово-історичний музей-архів армії УНР від часу свого заснування у липні 1921 р. провадив свою діяльність у Тарнові, де перебували провідні політичні та військові діячі Директорії УНР, і куди були переміщені з українських теренів архіви цілої низки міністерств та державних установ УНР, а також Генерального штабу армії УНР. Водночас значна частина діловодного архіву Українського державного банку, а також велика кількість грошових знаків, матриць та печаток УНР була вивезена до Ченстохова, де й зберігалась до початку 1940-х рр.⁷

¹ ZNiO, *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1*.

² *Зірниця* (1921, лютого, 25). Олександрів, 3-4, 23-24.

³ Young Men's Christian Association (YMCA) – Молодіжна християнська асоціація, благодійна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. полоненим та інтернованим у таборах.

⁴ Колянчук, О. (2000). *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.* Львів, 96-97.

⁵ Вішка О. (2002) *Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*. Львів: ББК, 55.

⁶ Сидоренко Н. (2000). *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.). Ч.ІІ.: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924)*. Київ, 164-167.

⁷ У роки Другої світової війни за наказом німецької окупаційної влади архівні зібрання Уряду УНР з Тарнова і Ченстохова були переміщені до державного архіву в Кракові, а згодом основна їх частина була вивезена радянськими спецслужбами до СРСР з метою подальшого оперативного використання (Докладніше про це див.: Палієнко, М. (2006). Доля Архіву Директорії Української Народної Республіки у Тарнові *Історія та історіографія в Європі. Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті*, 4, 130-146; Палієнко, М. (2008). *Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)*. Київ, 56-102, 281-291). Слід також додати, що хоча до сьогодні на веб-порталі Національного банку України у рубриці «Історія центрального банку України» зазначено, що з часу війни «доля і місце перебування документації та архіву Держбанку невідомі», ще 2017 р. у краківській «Gazeta Wyborcza» було подано інформацію про те, що важливий сегмент уенерівського архіву з Ченстохови й нині перебуває на зберіганні у Кракові. Він містить надзвичайно цінну збірку грошових знаків та печаток доби Української революції 1917-1921 рр. (див.: Gut Dorota (2017). *Krakowska skrzynia pełna ukraińskich skarbow Gazeta Wyborcza (Kraków)* <<http://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,22062974,skrzynia-pełna-ukraińskich-skarbow.html>> (2018, червень, 12)).

Одним з яскравих проявів життя та діяльності інтернованих у Ченстохові була преса, яка успішно виконувала мобілізаційно-виховну функцію у середовищі вояцтва. Одним з перших у Ченстохові вийшов друком орган Комітету біженців «Утікацький каганець», редакція якого у своєму зверненні до читачів була свідомою того, що може «з каганця» й не є багато користі, але коли він є – то «тоді вже не можливо бути темноті; вже щось таки світиться»¹.

Майже одночасно – з нагоди третьої річниці проголошення IV-го Універсалу – «ініціативна горстка співробітників Генштабу» випустила неперіодичний листок «Ранок», в якому закликала «готуватись до остаточного рішучого бою під прапором Самостійної України за право вільно жити і працювати в рідній хаті»². Ще за три тижні заходами громади старшин Генерального штабу вийшло перше число ще одного військового видання – «Військової думки», яке було видруковано на друкарській машинці та розтиражовано у невеликій кількості на шапірографі. У своєму вступному слові редколегія видання наголосила на необхідності забезпечити аполітичність армії, яка має стояти на захисті всіх громадян країни без різниці їх політичних поглядів³.

У лютому 1921 р. заходами ініціативного гуртка Співочого товариства вийшла «неперіодична і непартійна» газета «Кобза», тексти в якій були надруковані на друкарській машинці, а титульна сторінка – виконана від руки. Як додатки до газети виготовлялись малюнки (карикатури та алегоричні образи). Зі шпальт цього видання можна почерпнути інформацію про особливості побуту біженців – «в бараках страшенний холод», причому особливо від цього потерпали діти. Також в газеті є й згадки про деякі епізоди конфліктних ситуацій між інтернованими та біженцями з одного боку, та польською адміністрацією табору Страдом з іншого – коли розпорядженням останньої (від 9 лютого 1921 р.) була припинена «видача хліба та їжі емігрантам за те, що не згодились вивезти 8000 цегли на стацію за 2000 м.п.»⁴.

В архівних документах міститься згадка про ще один конфлікт – коли на початку 1921 р. польською владою Ченстохови до судової відповідальності було притягнуто генерал-хорунжого армії УНР М.Єщенка (інформація про те, у чому він був звинувачений, відсутня). Начальник Генерального штабу генерал В.Сінклер вважав цю судову справу провокацією або шантажем, спрямованим на компрометацію української влади та української справи в цілому. Він пропонував військовому міністру УНР відрядити до Ченстохова українського адвоката, що добре володів польською мовою і міг би взяти участь у судовому процесі⁵. Достеменно невідомо чи було це здійснено, і яке рішення було ухвалено польським судом щодо М.Єщенка, але й восени 1921 р. він продовжував обіймати посаду начальника управління військових комунікацій Генерального штабу армії УНР.

Відносне поліпшення умов існування інтернованих навесні 1921 р. – у зв'язку з приходом теплої пори року – зовсім не позначилось на матеріальному становищі вояцтва в Страдомі. Майже цілковита відсутність коштів у Державного центру УНР в екзилі, що обумовлювало невиконання належного старшинам грошового утримання – змушувало старшин Генерального штабу (особливо тих, хто мав родини) до пошуку роботи на приватно. Вже у травні 1921 р. до старших військових начальників Армії УНР почали масово надходити рапорти про тимчасове звільнення старшин Генерального штабу та військового міністерства саме з огляду відсутності у них будь-яких коштів, потрібних для задоволення елементарних потреб у харчуванні. Виходячи з тих умов, в яких опинилися старшини Генерального штабу, переважна їх більшість зголошувались з рапортами про надання їм відпусток терміном на 2-3 місяці.

Так, зокрема, вчинив начальник організаційної управи генштабу підполковник Б.Сулковський, який «через нерегулярну та невивантажувачу платню» опинився «на передодні тяжкої хвороби від хронічного недоїду й розпродавши всі свої речі» не міг «не жити, ні проводити службової праці». Отримавши відпустку, він сподівався «приватною працею забезпечити своє і своєї дружини життя і хоть трохи розплатися з боргами», але ж «коли ситуація наша поліпшає і Уряд буде в змозі забезпечити» йому хоча б мінімальну платню, він зобов'язувався повернутись до роботи

¹ Перше слово до шановних читачів (1921, січень). Утікацький каганець. Ченстохова, 1, 1.

² Ранок (1921, січень, 22). Ченстохова, 1.

³ Військова думка (1921, лютий, 15). Ченстохова, 1, 1.

⁴ Кобза: неперіодична і непартійна газета ініціативного гуртка Співочого товариства (1921, лютий, 15). Ченстохів-Страдом (Зберігається в: ЦДАВО України. Ф.4465, оп.1, спр.205, арк.1-6).

⁵ ЦДАВО України. Ф.1075, оп.2, спр.477, арк.13.

в Генеральному штабі (рапорт ч.17 від 31 травня 1921 р.). З аналогічним рапортом звернулись й начальник відділу особистого складу старшин Генерального штабу сотник Ю.Скорняків (рапорт ч. 3 від 31 травня 1921 р.) та в.о. начальника управи навчання підполковник Б.Снігірив (рапорт ч.5 від 29 травня 1921 р.) та ін.¹

Рапорти про тимчасове звільнення надходили й від старшин вищих рангів – 10 червня 1921 р. до військового міністра Уряду УНР звернувся т.в.о. начальника Головної військово-судової управи генерал-хорунжий О.Чехович, який повідомляв про систематичне неохочення його підлеглими у Ченстохові платні, що ставить їх у «неможливо тяжке положення». На цей час «все що можна було використувати для прожитку, давно використувано; ніяких сум для тимчасового підтримання їх життя не мається», у зв'язку з чим «голодні люди не можуть дбати про службову працю, бо всі свої сили витрачають на придбання яких-небудь засобів, щоб уберегти себе від хворости та голодної смерти». Генерал О.Чехович зазначав, що не може мати «за собою права вимагати від пригнічених голодом і мовчазно працюючих людей» сумлінного виконання своїх обов'язків, і ще за кілька днів він вже не зможе відповідати й за діяльність підпорядкованої йому управи, бо й він сам перебуває в «скрутному грошовому становищі й завтра примушений розпочати мимоволі голодовку»².

Заступник начальника Генерального штабу генерал М.Капустянський своїм рапортом повідомляв свого безпосереднього начальника, що «наслідком відсутності платні, не отримання пайка, а також безпідставних обіцянок, що до виплати залеглих співробітникам Ген[ерального] штабу, – вони дійсно дійшли до останньої смуги, за якою вже насувається голодна смерть». В силу цього очікувати в Генеральному штабі якоїсь «регулярної та продуктивної праці[...] не приходиться», що ставить під загрозу реалізацію планів з реорганізації армії УНР. Він також повідомляв, що «на ґрунті довгої голодовки між співробітниками почався упадок нравственности», що межує зі злочином, коли вночі на 1 червня 1921 р. сотником Півенштейном була здійснена спроба «закласти скарбову друкарську машинку»³.

У цій ситуації командування армії УНР у більшості випадків було змушено йти на зустріч цим проханням, разом з тим час від часу знаходячи можливості для виплати старшинам Генерального штабу хоча би мінімальної матеріальної допомоги. Зрештою, восени 1921 р. командування армії УНР дійшло до висновку про доцільність переміщення всіх військових структур з Ченстохови до Калішу, що, крім усього іншого, дозволило би суттєво зменшити видатки на їх утримання. На невідкладній нагальності цього, зокрема, наполягав генерал В.Єрошевич, який у листопаді 1921 р. клопотався перед С.Петлюрою про асигнування 500 тис. м.п., що були потрібні для переведення службовців Генерального штабу та управи санітарно-медичного забезпечення військового міністерства УНР з Ченстохови до Калішу⁴.

Водночас була проведена й реорганізація Генерального штабу, штат якого у листопаді 1921 р. було скорочено до 54 осіб. На цей час штаб (з серпня ц.р.) очолював генштабу генерал-хорунжий В.Петрів, обов'язки помічника начальника штабу виконував – генштабу генерал-поручник Г.Янушевський. У структурі Генерального штабу було три генерал-квартирмейстерства, управління військових комунікацій (на чолі з генерал-хорунжим М.Єщенком), управління культурно-освітніх справ (т.в.о. сотник І.Гончаренко) і канцелярія (полковник П.Бучек).

Зрештою, на початку зими 1921 р. всі інтерновані вояки-українці з Ченстохови були перевезені до Каліша. Значно зменшилась й кількість цивільних осіб з числа українців, які поступово роз'їжджались усією Польщею. І хоча в Ченстохові у 1920-1930-х рр. продовжувала існувати невелика українська еміграційна громада, інтенсивність її культурно-освітнього життя вже не йшла у жодне порівняння з тим, що мало місце навесні-влітку 1921 р. Зберігаючи своє національне «я», українські емігранти у Ченстохові все міцніше «вросли» у місцеве життя місцевої польської громади. До цього їх спонукали й власні політичні погляди, і зокрема віра у відновлення УНР, що усувало навіть думку про можливість їх повернення до радянської України.

¹ ЦДАВО України. Ф.1075, оп.2, спр.479, арк.225-227.

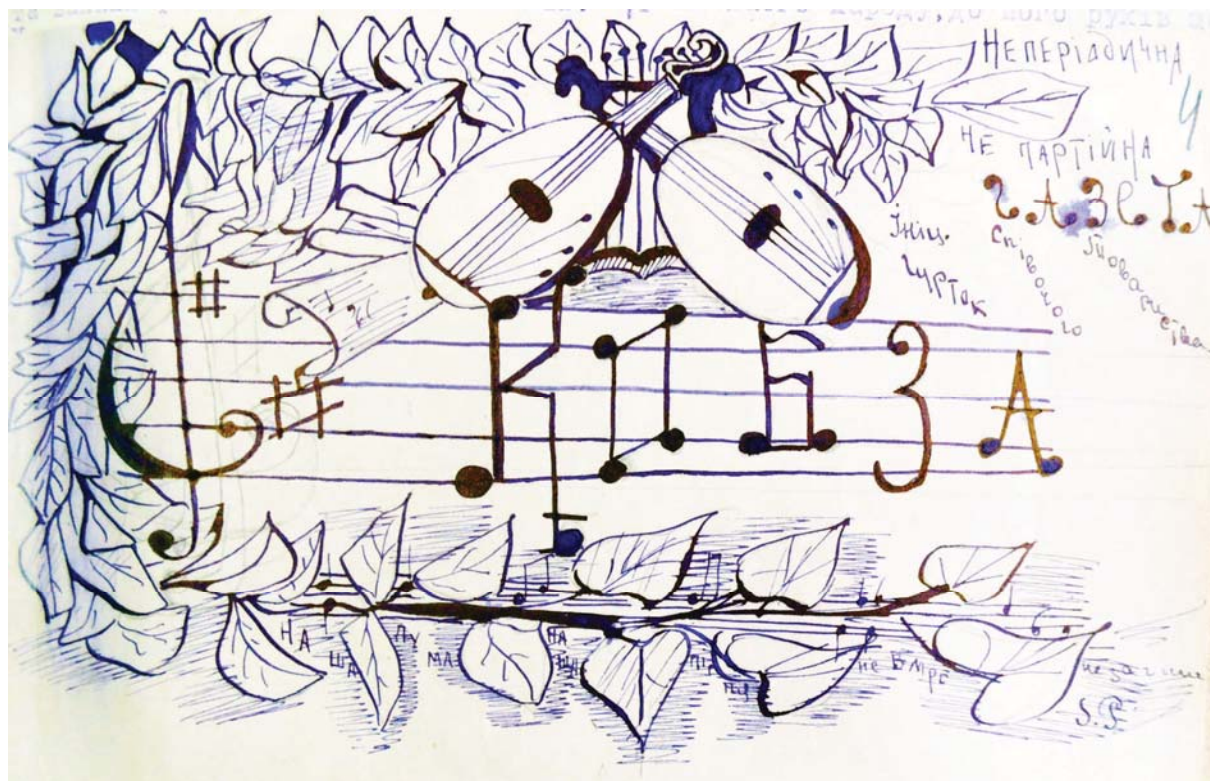
² ЦДАВО України. Ф.1075, оп.2, спр.479, арк.214-214зв.

³ ЦДАВО України. Ф.1075, оп.2, спр.479, арк.222-222зв.

⁴ ЦДАВО України. Ф.1075, оп.2, спр.476, арк.11зв. (Рапорт ч.49 від 17 листопада 1921 р. П.Єрошевича до С.Петлюри).

Рис. 1. Малюнок-заставка на обкладинці одного з номерів часопису «Кобза», початок 1921 р., Ченстохова (Оригінал зберігається в: ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.205)

Рис. 2. Малюнок-заставка на обкладинці одного з номерів часопису «Кобза», початок 1921 р., Ченстохова (Оригінал зберігається в: ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.205)

Рис. 3. Малюнок-заставка на зворотній стороні обкладинки одного з номерів часопису «Кобза», початок 1921 р., Ченстохова
(Оригінал зберігається в: ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.205)

References:

1. Gut, D. (2017, липень, 07). Krakowska skrzynia pełna ukraińskich skarbów. *Wyborcza.pl* <<http://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,22062974,skrzynia-pelna-ukrainskich-skarbow.html>> [in Polish]. (2018, червень, 09).
2. Karpus, Z. (1999). *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920* [The Eastern allied Poland in the 1920 war. They gave away military Ukrainian, Russian, Cossack and Białorusian in Poland in 1919-1920]. Toruń. [in Polish].
3. Kolyanchuk, O. (2000). *Ukrayins'ka viys'kova emigratsiya u Pol'shchi 1920-1939 rr.* [Ukrainian military emigration in Poland 1920-1939]. Lviv. [in Ukrainian].
4. *Kobza* [Kobza] (1921, February, 15). Chentokhiv-Stradom. [in Ukrainian].
5. *Ranok* [Morning] (1921). Chentokhova, 22 sichnya, ch.1 [in Ukrainian].
6. Paliienko, M. (2006). *Dolya Arkhivu Dyrektoriyi Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki u Tarnovi Istorii ta istoriografii v Yevropi. Nimets'ko-frantsuz'ki ta ukrayins'ko-pol's'ki vzayemyny u XX stolitti* [The Fate of the Archive of the Directory of the Ukrainian People's Republic in Tarnow History and Historiography in Europe. German-French and Ukrainian-Polish relations in the twentieth century]. Kyiv, 4. [in Ukrainian].
7. Paliienko, M. (2008). *Arkhivni tsentry ukrayins'koyi emihratsiyi (stvorennya, funktsionuvannya, dolya dokumental'nykh kolektsiy)* [Archival centers of Ukrainian emigration (creation, functioning, the fate of documentary collections)]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. *Pershe slovo do shanovnykh chytachiv* (1921, January). *Utikats'kyi kahanets'*. [The first word to the dear readers (1921). Crazy Kagan], Chentokhova, 1 [in Ukrainian].
9. Sydorenko, N. (2000). *Natsional'no-dukhovne samostverzhennya (u 3-kh t.): Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvil'noyi emihratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924)*. [National-spiritual self-affirmation (in 3 t.): Press about interned Ukrainians and civilian emigration (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919-1924)]. Kyiv, II. [in Ukrainian].

10. *Vīys'kova dumka* [Military Thought] (1921, February, 15). Chenstokhova, 1, 1. [in Ukrainian].
11. Vishka, O. (2002). *The press of Ukrainian emigration in Poland (1920-1939): Historical and bibliographic research* [The press of Ukrainian emigration in Poland (1920-1939): Historical and bibliographic research]. Lviv: VVK. [in Ukrainian].
12. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 3526, inventory 1, storage unit 1, folio 3* [in Ukrainian].
13. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 1075, inventory 2, storage unit 477, folio 13* [in Ukrainian].
14. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 1075, inventory 2, storage unit 479, folio 225-227* [in Ukrainian].
15. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 1075, inventory 2, storage unit 479, folio 214-214zv.* [in Ukrainian].
16. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 1075, inventory 2, storage unit 479, folio 222-222zv.* [in Ukrainian].
17. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governments and Governments of Ukraine] Kyiv. *Fund 1075, inventory 2, storage unit 476, folio 11zv.* [in Ukrainian].
18. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Polska. *Dział Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1* [in Ukrainian].
19. *Zirnytsya* [Dawn]. (1921). Oleksandriv, 25 lyutoho, ch.3-4, 23-24 [in Ukrainian].